

«خوف و خشیت» و «رغبت و شوق»: نتیجه استماع آیات قرآن

مستمعین دانا و بصیر پس از شنیدن آیات قرآن، با توجه به معنای و میزان فهم آیات، به یکی از دو حالات «خوف و خشیت» و «رغبت و شوق» می‌رسند.

مستمعین دانا و بصیر پس از شنیدن آیات قرآن، با توجه به معنای و میزان فهم آیات، به یکی از دو حالات «خوف و خشیت» و «رغبت و شوق» می‌رسند. «وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»؛ و چون قرآن خوانده شود گوش بدان فرا دارید و خاموش مانید امید که بر شما رحمت آید» (اعراف/204). قرآن کریم پدیده‌ای از سنخ کلام و زبان است و راه درک و فهم آن، از راه گوش و زبان است. درباره آثار استماع قرآن، ابتدا لازم است، گفته شود که ممکن است گاهی «استماع» اثر مورد انتظار را در پی نداشته باشد، و این از آنجا ناشی می‌شود که «استماع» همراه با شرایط خاص خود صورت نگرفته است. از این آیه، چنین بر می‌آید که «استماع» و «انصات» لازم و ملزوم هم هستند و چون با هم دیگر مقارن شوند، تأثیر لازم را بر جان فرد می‌گذارد.

معنای «استماع» و «انصات»

سمع عبارت است از حس شنوایی در گوش که صداها را درک می‌کند و سماع یعنی صرف شنیدن، هر چند بدون اراده باشد، اما استماع گوش سپردن همراه با پذیرش قلبی است که بدون اعمال اراده حاصل نمی‌شود. انصات، نوعی گوش فرا دادن و خاموشی و سخن نگفتن در هنگام شنیدن است. به بیان دیگر، انصات مترادف کلمه سکوت است که مقدمه استماع و گوش دادن به شمار می‌رود و در واقع همان سکوت جهت استماع است.

تحریم استماع قرآن؛ سیاست مبارزاتی قریشیان

قریش در راه مبارزه با اسلام و قرآن از هیچ راهی روی‌گردان نبودند و چون دانستند که قرآن پیام آزادی و رهایی را در خود دارد، به استماع توجه بیشتری نشان دادند. در این باره در قرآن آمده «وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْعَوَّا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُونَ»؛ و کسانی که کافر شدند، گفتند به این قرآن گوش مدهید و سخن لغو در آن اندازید شاید شما پیروز شوید» (فصلت/26). قریشیان، مردم را از شنیدن آیات قرآنی منع و به عبارت دیگر استماع قرآن را تحریم می‌کردند تا از این راه جلو پیشرفت اسلام و نفوذ قرآن و مسلمانان شدن افراد خود را بگیرند.

یکی از اعجازهای قرآن سخن گفتن با فطرت افراد است و برای همین بود که عرب جاهلی با همه تعصبات قومی‌ای که داشت، با استماع قرآن بر جان‌ش لرزه می‌افتاد و دائماً به زمزمه آن می‌پرداخت. علامه طباطبایی می‌گوید «اگر قرآن با لهجه زیبا و نظم شیوای خود به شکار دل‌ها می‌پردازد، این خاصیت زیبایی طبیعی آن است».

«خوف و خشیت» و «رغبت و شوق»؛ ماحصل استماع

شنوندگان صوت قرآنی پیامبر اکرم(ص) پس از شنیدن آیات قرآن به حالات دوگانه «خوف و خشیت» و «رغبت و شوق» می‌رسیدند. یعنی شنونده پس از شنیدن آیات، با توجه به معنای آن و فهم آیات، به این دو حال می‌رسید. البته برای رسیدن به این حالات نیاز به بصیرت و دانایی است و شنونده دانا و بصیر، بعد از دانش یافتن بر قرآن است که به این حالات می‌رسد. مؤلفان مسلمان بر ویژگی ادبی قرآن به منزله عاملی قطعی و مؤثر برای انتشار اسلام اشاره می‌کنند. این ویژگی ادبی تأثیر فوق‌العاده قرائت قرآن بر شنوندگان را نشان می‌دهد. در سیره‌هایی که نوشته شده و همچنین در تواریخ، داستان‌ها و روایت‌هایی آمده است که مردم با شنیدن آیات الهی، دچار تحولات روحی‌ای می‌شدند که به واسطه آن، فریاد می‌کشیدند، به خلسه می‌افتادند و بیهوش می‌شدند یا حتی از دنیا می‌رفتند.

از دنیا رفتن در کتاب‌های تذکره صوفیان از مواردی است که بسیار به آن اشاره شده است. در کتاب صوفیان، درک و دریافت متمایز آن‌ها از قرآن آمده است و بیشتر این دریافت‌ها مبتنی بر زیبایی‌شناسی، شوق و ترس بوده است و خصوصاً در دوره‌ای که صوفیه حالت زاهدانه بیشتری را داشت، این حالات حزن حاصل از قرائت قرآن بیشتر دیده می‌شد.

واکنش شنوندگان قرآن در ادبیات اسلامی، واکنشی واحد است و بیشتر مستمعین و عربی‌دان‌ها بر وحدت موضوع، تناسب آیات، عدم وجود تناقض، زیبایی، بلاغت، شیوایی و استواری کلام توجه کرده‌اند. از این روست که عالمان دینی بر اعجاز ساختاری و کلامی آن تکیه کرده‌اند و در این باره متون زیادی را به تحریر و تقریر در آورده‌اند.